

Zamki, pałace, dwory i ich mieszkańcy w regionie kujawsko-pomorskim

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

REGION KUJAWSKO-POMORSKI W PRZESZŁOŚCI

Zamki, pałace, dwory i ich mieszkańcy w regionie kujawsko-pomorskim

pod redakcją
Waldemara Rozyńskiego
Małgorzaty Strzeleckiej
Michała Targowskiego

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2013

Recenzent

prof. dr hab. Kazimierz Maliszewski

Projekt okładki i opracowanie graficzne

Monika Pest

Na okładce oraz stronach działowych wykorzystano
fotografię zamku w Świeciu autorstwa Aleksandry Wolskiej

Opracowanie redakcyjne i korekta

Mirosława Buczyńska

ISBN 978-83-231-3147-2

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2013

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 42 95, fax (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38
e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Druk i oprawa: Wydawnictwo Naukowe UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 22 15

Spis treści

Wstęp / 7

Część historyczna

Sławomir Józwiak

Zamki krzyżackie w średniowiecznych źródłach pisanych / 13

Jerzy Dygdała

Siedziby szlachty chełmińskiej w XVI–XVIII wieku / 33

Szczepan Wierchosławski

*Polskie dwory ziemiańskie na Pomorzu Nadwiślańskim
w XIX wieku* / 63

Tomasz Krzemiński

*Krytyka działalności społecznej ziemiaństwa polskiego
Prus Zachodnich w opinii prasy ruchu ludowego
na przełomie XIX i XX stulecia* / 79

Karolina Zimna-Kawecka

*Zamki, pałace i dwory regionu pomorskiego w okresie II RP –
rola działań konserwatorskich w zakresie edukacji
historyczno-kulturalnej* / 95

Robert Stodolny

*Ziemianie okolic Aleksandrowa Kujawskiego i ich wpływ
na powstanie i rozwój miejscowości* | 117

Część metodyczna

Zbigniew Żuchowski

*„W małym dworku pośród pól” – dwory gminy Wąpielsk
w okresie międzywojennym oraz ich wykorzystanie
w edukacji regionalnej* | 155

Ilona Radomska

*Tropem mieszkańców siedzib ziemiańskich nad Skrwą i Wkrą –
z doświadczeń edukacyjnych Szkoły Podstawowej nr 2 w Sierpcu* | 181

Dariusz Chrobak

*Zamki, pałace i dworki ziemi dobrzyńskiej w działaniach
edukacyjnych w czasie lekcji i zajęć pozalekcyjnych* | 193

Mirosława Otlewska

*„Moje magiczne Ostromecko” na lekcjach historii
w gimnazjum* | 203

Łukasz Oliwkowski

*Na tropie grodzisk. O archeologicznej wyobraźni gimnazjalistów
i Jana Kasprowicza* | 207

Wstęp

W wyniku przeprowadzonej w 1999 r. reformy podziału administracyjnego Polski na mapie naszego kraju pojawiło się nowe województwo – kujawsko-pomorskie. Jednym z ważniejszych przejawów jego istnienia jest realizacja szeregu przedsięwzięć z zakresu gospodarki, kultury, rozwoju nauki i edukacji, obejmujących cały region i zmierzających do jego integracji. Ważne miejsce w tych działaniach musi przypaść historykom. W granicach województwa kujawsko-pomorskiego znalazły się bowiem obszary kilku krain historycznych – ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej, Krajny, Kujaw, Pomorza Gdańskiego i Wielkopolski. Położone w przeszłości na polskim pograniczu pomorsko-pruskim, funkcjonowały one – jak choćby w czasach krzyżackich oraz w okresie zaborów – w ramach różnych organizmów państwowych i pod wpływem różnych oddziaływań kulturowych, etnicznych i politycznych. Wraz z siłą lokalnych więzi i tradycji, czynniki te zdecydowały o specyfice rozwoju i różnorodności dziedzictwa historycznego poszczególnych obszarów stanowiących obecnie województwo kujawsko-pomorskie. Pełne poznanie i popularyzowanie jego walorów, a także budowanie nowej tożsamości regionalnej, nie jest zatem możliwe bez porównawczych i przekrojowych badań nad historią całego regionu, określanego umownie jako „Kujawy i Pomorze”.

Niniejsza książka wpisuje się w szereg publikacji poświęconych historii regionu Kujaw i Pomorza, które powstają w różnych śro-

dowiskach, w tym między innymi wśród toruńskich historyków, historyków sztuki, dydaktyków oraz nauczycieli praktyków. W prezentowanym tomie dotykamy zagadnienia zamków, dworów i pałaców oraz ich mieszkańców. W kilku odsłonach przyglądamy się temu interesującemu tematowi badawczemu, i to od czasów średniowiecza po XX wiek. Książka jest podzielona na dwie części. W pierwszej są zamieszczone najnowsze opracowania o charakterze naukowym, w drugiej zaś przedstawiono różnorodne w formie i dyskusyjne w treści materiały wytworzone przez nauczycieli, prezentujące ich wielokierunkowe działania na rzecz realizacji projektów edukacyjnych związanych z kujawsko-pomorskimi rezydencjami.

Prezentowany zbiór studiów stanowi próbę kontynuacji bogatej polskiej tradycji związanej z poszukiwaniami najlepszych rozwiązań w zakresie włączania edukacji regionalnej do procesu dydaktycznego i wychowawczego współczesnej szkoły polskiej. Na naszych oczach, po 1989 r., dokonał się renesans zainteresowań problematyką regionalną, na który złożyły się zabiegi samorządów wspierające opracowanie monografii własnych regionów, przyjęcie w 1994 r. przez V Kongres Towarzystw Kultury „Karty regionalizmu polskiego”, a w konsekwencji wydanie w 1995 r. przez Ministerstwo Edukacji Narodowej założeń programowych „Dziedzictwa kulturowego w regionie” i wprowadzenie od 1999 r. do wszystkich typów szkół nowych wymagań w zakresie edukacji regionalnej. Niestety, kolejne etapy wdrażanych reform oświatowych przyniosły decyzje niekorzystne dla szkolnej edukacji regionalnej, spychając ją na plan dalszy oraz pozostawiając nauczycielowi decyzję o skali jej eksponowania w programach nauczania historii.

Nowym wyzwaniem dla środowisk naukowych i dydaktycznych było podjęcie nowoczesnych badań oraz poszukiwanie form upowszechniania wiedzy o regionie, a dla szkół i instytucji oświatowych tworzenie aktualnych programów nauczania z elementami wiedzy o regionach, opracowanie najkorzystniejszych strategii i metod propagowania idei regionalizmu. W obowiązującej podstawie programowej dla szkoły podstawowej, obok wyodrębnionych zagadnień

„małej” i „dużej” Ojczyzny, znajdujemy jedynie zalecenie, by kształtować u uczniów poczucie więzi ze wspólnotą lokalną, narodową, europejską i globalną. W gimnazjum punkt ciężkości nauczania historii położony został na ukazaniu dziejów Polski i Europy, zapisów i zaleceń do realizacji podstawy programowej z zakresu edukacji regionalnej nie znajdujemy. Natomiast w najbardziej dyskusyjnej koncepcji nauczania historii w szkolnictwie ponadgimnazjalnym w ramach nowego przedmiotu uzupełniającego, jakim jest historia, znajdujemy następujące komentarze i zalecenia:

Zajęcia „historia i społeczeństwo” służą poszukiwaniu dziedzictwa epok, zatem mają zarówno charakter poznawczy, jak i wychowawczy. Ich celem jest utrwalenie pozytywnej postawy wobec przeszłości – gotowości do podjęcia dziedzictwa. Treści nauczania wydobywają poszczególne wątki dziedzictwa kulturowego, ważne z perspektywy współczesnej, nawet takie, które są drugorzędne z perspektywy epoki, do której przynależą. Szczególnie zalecane jest szerokie uwzględnianie problematyki ojczyściej i regionalnej. [...] Zajęcia powinny być prowadzone z wykorzystaniem bogatego spektrum tekstów kultury: piśmiennictwa, nagrań muzycznych, ikonografii, filmoteki, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku kultury polskiej oraz własnego regionu (*Edukacja historyczna i obywatelska. Podstawa programowa z komentarzami*, t. 4, [bez roku i miejsca wydania], s. 29, 66).

Próba podjęcia dyskusji nad poszukiwaniem miejsca dla historii regionalnej we współczesnym systemie kształcenia historycznego oraz optymalnych możliwości organizowania przekazu dziedzictwa kulturowego była głównym celem wydawców niniejszej pozycji. Seria „Region kujawsko-pomorski w przeszłości” będzie miała swoją kontynuację, a kolejne tomy będą zawierać wyniki najnowszych badań naukowych oraz inspirujące propozycje ciekawych przedsięwzięć dydaktyczno-wychowawczych.

Waldemar Rozyński
Małgorzata Strzelecka
Michał Targowski

Część historyczna

Sławomir Józwiak

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Zamki krzyżackie w średniowiecznych źródłach pisanych

Pierwsze badania naukowe nad fenomenem budownictwa zamkowego w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w średniowieczu zaczęto prowadzić już w początkach XIX w. Bez ryzyka popełnienia większego błędu można przyjąć, że bodźcem do nich były podejmowane wówczas, póki co jeszcze wstępne i fragmentaryczne, próby rekonstrukcji zamku malborskiego. Działania w tym kierunku skłaniały ówczesnych badaczy z jednej strony do szczegółowego rozpoznawania pierwotnej architektury wnętrza, co w wyniku trwającego od kilkuset lat procesu wyburzania i przebudowy poszczególnych warowni wcale nie było rzeczą łatwą, z drugiej natomiast – do rozpoczęcia kompleksowych poszukiwań istniejących średniowiecznych źródeł pisanych, w których można byłoby znaleźć jakiegokolwiek wzmianki na temat zamków. Niejako symbolem tych dwóch kierunków poszukiwań były postacie hobbysty interesującego się budownictwem krzyżackim – pastora W. L. Häblera, który dokonał licznych cennych obserwacji architektonicznych¹, oraz królewieckiego archiwisty – Johannesesa Voigta, który latami prowadził kwerendy w podległych mu zasobach byłego archiwum

¹ W. L. Häbler, *Über das Ordens Haupthaus Marienburg. Geschichtliche Nachrichten ... das Schloss Marienburg betreffend während der Ausräumung und Wiederherstellung des Schlosses von 1820*, Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, nr 162, t. 2, Beilage 176 (tłum. E. Gumprecht, Muzeum Zamkowe w Malborku, sygn. Z/VII/1078).

wielkich mistrzów w celu odtworzenia na podstawie źródeł pisanych średniowiecznego układu przestrzennego i funkcjonowania zamku malborskiego².

Od połowy XIX w. grono badaczy zajmujących się budownictwem warownym zakonu krzyżackiego w Prusach wzrastało, jednak prowadzone przez nich analizy na ten temat zaczęły przybierać jednostronny, nierzadko wypaczający średniowieczną rzeczywistość charakter. Powodem tego był fakt, że zdecydowana większość najważniejszych fachowców od tego zagadnienia z 2. połowy XIX i początku XX w. (Ferdynand von Quast, Conrad Steinbrecht, Bernard Schmid) nie miała żadnego fachowego wykształcenia z zakresu historii, historii sztuki i archeologii. Byli to zwykli pracownicy aparatu konserwatorskiego lub urzędnicy służb budowlanych. Stąd ich wnioski od samego początku były obciążone poważnymi błędami metodycznymi. Na plan pierwszy wysuwa się tu relatywnie bardzo słabo prezentowana przez nich znajomość średniowiecznych źródeł pisanych (zarówno jeśli chodzi o ich uwzględnianie, jak i rozumienie), co szczególnie rzutowało na prowadzony przez nich sposób rekonstrukcji średniowiecznego układu przestrzennego zamków. Ponadto w procesie ustalania i porządkowania faktów opierali się oni niemal wyłącznie na danych architektonicznych, przy ich często dowolnej, pozbawionej przekonujących dowodów interpretacji (stąd między innymi poważne problemy z właściwym datowaniem obiektów), nie potrafili również fachowo dokumentować formułowanych tez (przez co współczesny badacz ma problemy z ich weryfikacją). Także ogólny kierunek ich poszukiwań został zdominowany przez zagadnienia fenomenu i wyjątkowości krzyżackiego budownictwa warownego, czy też genezy formy zamku i jej rozwoju na podstawie jedynie mniej lub bardziej szczęśliwych analiz porównawczych obiektów istniejących w Prusach, Ziemi Świętej i Europie.

² J. Voigt, *Geschichte Marienburgs, der Stadt und des Haupthauses des deutschen Ritter-Ordens in Preußen*, Königsberg 1824; idem, *Das Stilleben des Hochmeisters*